

Др Зоран Чворовић*

Примљено: 12. 12. 2013.

УДК: 343.811 (470) і 18/194

Изворни научни чланак

Затвор у Московском царству (XVI и XVII век)

У раду се обрађује развићак усћанове заћвора у руском ћраву у XVI и XVII веку, у ћериоду када се руска држава ћолазећи од сојсћивеној наслеђа, а ућледајући се, ћре свећа, на визанћијски државно-ћравни образац, орћански ћрансформисала из мале и ћериферне Московске велике кнежевине у оћромну евроазијску Имћерију.

Аућор се најћре осврће на изворе из доба удеоних кнежевина у којима се налазе ћрви ћомени заћвора у руском ћраву. Анализа ћравне ћприроде заћвора у овом ћериоду ћоказује да се радило о сћецифичној усћанови која није имала ћенални каракћер. Центћрални гео рада ћодељен је на две велике исћраживачке целине. У ћрвој се развићак заћвора у руском ћраву ћосмаћра из ућла одредби два најзначајнија ћравна сћоменика ћериода Московској царсћва: Судебника од 1550. ћодине и Саборној Уложенија од 1649. ћодине. У друћој исћраживачкој целини, на основу ћодаћака из објављених извора, даје се ћриказ усћројсћива и унућрашњео живоћа у руским заћворима ћоком XVI и XVII века. Аућор ћосебно издваја она обележја која уређење усћанове заћвора у Московском царсћву чини својсћвеним у односу на ћрава друћих евроћских држава овој доба.

Кључне речи: Московско царсћво, заћвор, заћворска админисћрација, сћаћус заћвореника, Судебник 1550, Саборно Уложеније 1649.

І. Затвор у доба удеоних кнежевина

Затвор се у руском правном развитку помиње већ у најранијим изворима из периода удеоних кнежевина. Тако је 1067. године један од јунака староруског епа „Слово о Игоровом походу” (Слово о ћолку Игорове), полоцки кнез Всеслав Брјачиславич, после пораза од великог кнеза Изјаслава био заробљен и заједно са двојцом синова затворен у „поруб”. Једног другог староруског кнеза, Игора Олеговича, 1146. године је кнез Мистислав Мистиславович победио и заробио, те

---

* Асистент Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

потом, како стоји у Лаврентијевском летопису, „отпремио у манастир у Видобичу, а одатле у Перејаслав: и посадише га у затвор („в поруб”) у манастир Светог Јована и ставише га под стражу”.¹ „Поруб”, „погреб” и „острог” су били најстарији изрази домаћег, словенског порекла којима се у руским изворима све до краја XIII века означавао затвор и сви су они упућивали на одређену врсту грађевине (трап, подрум, тврђава и сл.).² Услед непостојања апстрактних правно-техничких термина, лишење слободе се у изворима из овог периода често означавало употребом глагола свезати (*связаеиъ*, нпр. чл. 13. Уговора Смоленска са Ригом и острвом Готланд), како се то уосталом из истих разлога чинило и у српском средњовековном праву (нпр. чл. 32, 145. Душановог законика).³

Истраживачи историје руског права су сагласни да затвор у најранијем период руског државно-правног развитка није имао карактер казне, већ је служио као превентивна сигурносна мера задржавања оптуженог док не прибави процесне гаранције (*ѿоручиѿельсѿтво*) других лица⁴ или као мера задржавања до коначног изрицања казне или до извршења тужбеног захтева од стране осуђеног.

---

¹ М. Ф. Владимирский – Буданов, *Обзор истѿории рускаѿо ѿрава*, издание седьмое, Петроград-Киев, 1915, 331; Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, *Энциклопедический словарь. Общесѿтво ѿсударсѿтво. Правииѿели и ѿлководцы. Народы и сѿраны*, Москва, 2004, 203; *Слово о ѿлку ѿгоре*, в переводе Д. С. Лихачева, http://slovoopolku.ru/transfers_lihacheva/, 27. 11. 2013; Д. С. Лихачев, *Слово о ѿлку ѿгоре*, у Великое наследие. Классические произведения литературы древней Руси, <http://likhachev.fond.spb.ru/Articles/vn6.htm>, 27. 11. 2013; А. Попов, *Суд и наказания за ѿресѿуйления ѿройив веры и нравсѿвеносѿии ѿо русскому ѿраву*, Казань, 1904, 75.

² И. Я. Фойницкий, *Учение о наказании в связи с ѿюрѿмоведением*, С-Петербург, 1889, 307; Н. С. Таганцев, *Уѿловное ѿраво (Общая частѿь)*, Часть 2. По изданию 1902 года. Allpravo.ru. 2003, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>, 26. 11. 2013.

³ А. А. Зимин, *Памяѿники ѿрава феудально-раздробленной Руси XII-XV в. в.*, Москва, 1953, 62; Т. Тарановски, *Истѿорија срѿскоѿ ѿрава у Немањѿкој држави*, Београд, 1996, 420.

⁴ Процесно јемство (*ѿорука*, *ѿоручиѿельсѿтво*) је спадало у оне обичајноправне установе које је московски законодавац наследио из периода удеоне расцепканости, а која је израсла из некадашњих чврстих унутрашњих крвнородничких веза између чланова старих руских општина. Процесно јемство се састојала у имовинским гаранцијама трећих лица да ће тужени извршити поједине или све процесне обавезе, а уколико их он изврши да ће то уместо њега урадити јемци (*ѿорѿѿичики*). К. Д. Кавелин, *Гражданское ѿраво. Истѿория рускаѿо судоусѿройсѿтва*, у: Государство и община, Москва, 2013, 322-323; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 636; А. Чебышев Димитриев, *О ѿресѿуйном дейсѿвии ѿо русскому до-ѿейѿровскому ѿраву*, Казань, 1862, 141-146.

Уз то, лишење слободе редовно се примењивало над заробљеницима.⁵ Затвор се као мера задржавања оптуженог до обезбеђења личног процесног јемства другог лица предвиђао у чл. 8. Двинске уставне грамоте од 1397. године: „...только человека скуют, а не будет по нем поруки... а черс поруку не ковати”.⁶ Потврду да је лишење слободе у најстаријем руском праву, али и у правима других европских држава оног доба била редовна „принудна мера” која се, речју Н. С. Таганцева, „примењивала према лицима која су дуговала неку грађанскоправну тражбину” налазимо и у међународним уговорима које су руски градови, Велики Новгород и Смоленск, закључивали са немачким прибалтичким градовима, острвом Готландом и Ригом. Наиме, у овим уговорима (чл. 13. Уговора од 1189-1199; слично и чл. 9. Уговора од 1229) се срећу две скоро истоветне одредбе којима се у међународној трговини искључивала примена установе дужничког притвора, по свој прилици уобичајене у унутрашњој трговини: „Немчина не сажати в погреб Новгороде, ни новгородца в Немьцхъ”.⁷

Наведени извори познају два облика лишења слободе: затварање у подрум (*ѿоїреб*) и окивање у гвожђе; при том се први облик сматрао тежим од дугог и то највероватније због услова који су владали у оваквим тамницама.⁸

Поједини споменици с краја XIV и почетка XV века указују и на постојање патримонијалних црквених затвора који су имали казнени, црквено-дисциплински карактер.⁹

II Први пут у својству казне

Затвор није имао својство казне ни у Псковској и Новгородској судној грамоти, нити у првој процесној кодификацији Московске Русије, Великококњажевском Судебнику од 1497. године. Први пут у руском праву затвор

---

⁵ М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 331; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314; Н. Д. Сергеевский, *Наказание в русском ѿправе XVII века*, СПб, 1887, 173; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

⁶ Двинская уставная грамота 1397 г., *Российское законодательство X - XX веков. В 9 томах. Том 2, Законодательство ѿриода образования и укрепления Русскоїо централизованноїо государства*, Под. общ. ред. О. И. Чистякова; Отв. ред. А. Д. Горский, Москва, 1985, <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1269912>, 23. 11. 2013; И. Д. Беляев, *Лекции ѿ истории русскоїо законодательства*, Санкт-Петербург, 1999, 306.

⁷ А. А. Зимин, *op. cit.*, 61, 126; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

⁸ М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 331; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314.

⁹ А. Попов, *op. cit.*, 75-76.

стиче пенални карактер у Судебнику цара Ивана Васиљевича Силног¹⁰ од 1550. године.¹¹

Казна лишења слободе су у Царском Судебнику јавља као самостална и допунска казна. Затвор се као самостална казна предвиђао у пет случајева, а у четири од њих заштитни објект била је судска власт државе, за ондашњег законодавца једно од највише ранжираних правних добара. Реч је о деликтима забране подношења жалбе против судије после доношења одлуке о одбацивању тужбе због њене незаконитости (чл. 7), одбијања од стране трећих лица налога за напуштање места судског двобоја (чл. 13), као и незаконитог поступања лица која су припадала помоћном судско-извршном апарату, тзв. *зајоворшчика* (чл. 47).¹² Казна затвора је у Судебнику од 1550. била запрећена и за облик крађе (чл. 52. и 56) код које је лице ухваћен на делу заједно са украденим предметом или тзв. *шајџба с њоличным* (*corpus delicti*). Овде се затвор јављао као замена за смртну казну када осумњичено лице заклетих учесника (*обыскные люди*) општег претреса (*шовальный обыск*, генерална истрага)¹³ оквалификују као ноторног, општепознатог делинквента, а он под тортуром не призна извршење кривичног дела.¹⁴ У Судебнику од 1550. године знатно су бројнији случајеви у којима је

¹⁰ У раду се придев *ирозний*, који се у историографији редовно наводи уз име првог руског цара Ивана IV, преводи са *силни*, што је изведено из дословног значења овог руског придева: *страшан*, претећи (*Большой шолковый словарь русского языка*, Гл. ред. С. А. Кузнецов, СПб, 2004, 229). Како је цар Иван IV био *страшан* за унутрашње и спољне непријатеље, бранећи свом силином угрожену руску државност, а у вођењу државе се угледао, посебно приликом доношења Судебника од 1550. године (Ц. Билингтон, *Икона и секира/ Историја руске културе, једно шумачење*, Београд, 1988, 79), на српског цара Душана (а и сам Иван IV је по очевој баби, Софији Палеолог, био у сродство са Немањинима), то је лексички исправније и историјске тачније називати га, као и Душана - Силни.

¹¹ И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314-315; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 360; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>; М. Г. Детков, *Турмы, лајера и колони России*, Москва, 1999, 4.

¹² Судебник 1550 года (Суд. 1550), *Российское законодательство X - XX веков. В 9 томах. Том 2, Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства*, Под. общ. ред. О. И. Чистякова; Отв. ред. А. Д. Горский, Москва, 1985, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm, 27. 11. 2013; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

¹³ О процесној установи *шовальный обыск* „Вид.”, К. Д. Кавелин, *op. cit.*, 353-358; А. Чебышев Димитриев, *op. cit.*, 221-224; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 640; М. А. Чельцов-Бебутов, *Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах*, у Курсе уголовно-процессуального права, Санкт-Петербург, 1995, 679-680.

¹⁴ *Суд. 1550 года*, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm; И. Д. Беляев, *История русского законодательства*, Санкт-Петербург, 1999, 462; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314-315.

лишење слободе било само једна од више кумулативно прописаних казни. Затвор је био допунска казна за бројне облике лажног оптуживања судија и помоћног судског персонала (чл. 6, 8, 9, 10, 34. и 42), као и за злоупотребе службеног положаја у виду узимања мита (*ѿосул*) од стране судија и судских чиновника (чл. 33, 53. и 54).¹⁵

У Царском Судебнику је затвор поред ново стеченог пеналног карактера, задржао и ранију улогу превентивне сигурносне мере која се при недостатку релевантних доказа одређивала лицу оптуженом за крађу и превару, све док не обезбеди лично јемство (*ѿоручийѿельсийво*) других лица (чл. 55, 56. и 58).¹⁶

Осим за облик крађе из чл. 52. за који је био прописан доживотни затвор – *викнуѿи в ѿюрму до смерѿи*, у свим другим случајевима законодавац Судебника од 1550. године није одредио висину казне затвора, већ је оставио суду да у сваком конкретном случају одреди њено трајање.¹⁷

Затвор у Царском Судебнику не само да мења ранију правну природу, већ стиче и нови назив – *ѿюрѿма*, који ће током XVI и XVII века у службеном општењу потпуно потиснути све друге називе и у савременом руском језику остати једини *terminus tehnicus* за означавање затвора. Израз *ѿюрѿма* неруског је корена и води порекло од немачког назива за кулу или пирг – *Thurm*, јер се у оквиру овог дела средњовековног утврђења или испод њега, најчешће налазио ондашњи затвор. У истом периоду у изворима неофицијелног порекла често се уместо израза *ѿюрѿма* среће реч *ѿѿемница*.¹⁸

III Затвор у Саборном Уложенију

У другој кодификацији донетој у Московском царству, Саборном Уложенију од 1649. године, казна затвора се предвиђала у преко четрдесет

---

¹⁵ Суд. 1550 *ѿога*, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm.

¹⁶ Суд. 1550 *ѿога*, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm; И. Д. Беляев, *op. cit.*, 459, 462-463; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 314-315.

¹⁷ Суд. 1550 *ѿога*, http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm.

¹⁸ И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 307; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 331; Н. Д. Сергеевский, *Наказание в русском ѿправе XVII века*, СПб, 1887, 173. У новије време у руској лингвистици се износи став о турско-татарском пореклу речи *ѿюрѿма*, од турског *ѿѿѿir* и татарског *ѿѿormä* са значењем ставити, сместити. *Еѿѿимолоѿический словарь Фасмера*, Тюрма, <http://enc-dic.com/fasmer/Tjurma-14082.html>, 4. 12. 2013.

одредаба, као једина или део кумулативне казне.¹⁹ Према дужини трајања постојала су три облика казне затвора: временски ограничена казна затвора, временски неограничена и доживотни затвор.²⁰ Неодређеност Судебника од 1550. године у погледу дужине трајања казне затвора, законодавац од 1649. године је у значајној мери поправио, јер случајеви у којима је висина затворске казне прецизно одређена Закоником далеко превазилазе по бројности случајеве у којима се одмеравање казне остављало слободној оцени судске власти.²¹

Уложеније познаје затвор у трајању од три дана (за увреду архиепископа и епископа, чл. 31. X главе), четири дана (за увреду митрополита, чл. 31. X главе), седам дана (за ношење оружја на царском двору, у Москви и на другим местима царског присуства, чл. 7. III главе, предаја жалбе непосредно цару, чл. 20. X, за увреду парничара на суду, чл. 105. X, за непримање судског позива, чл. 139. X, за уклањање белега на међама, чл. 231. X), две недеље (за увреду нанету другом лицу на царском двору, 1. III, за увреду бојара, околника и чланова Думе, 92. X, за један од облика недозвољене продаје и потрошње алкохолног пића, 3. XXV), месец дана (за реалну и вербалну увреду нанету у храму током богослужења, 5. и 7. I, за реалну увреду нанету на царском двору, 2. III, за увреду патријарха, 31. X, за треће избегавање пристава, 141. X, за лаке телесне повреде нанете на преваран начин и од стране холопа по налогу господара, 11. и 12. XXII, за поврат код недозвољене продаје алкохолног пића, 3. XXV), шест недеља (за ударац праћен наношењем повреда, а нанет на царском двору, 2. III), три месеца (за претњу убиством, 135. X, за физички напад туженог на пристава, 142. X, за скривљени прекид трудноће туђе жене, чл. 17. XXII), пола године (за другу крађу на царском двору, 9. III, за фалсификовање исправе о зајму, 251. и 252. X, за треће извршење недозвољене продаје), једну годину (за кривиклетство сељака, 27. XI, за детеубиство, 3. XXII, за четврту куповину кријумчареног алкохолног пића, 3.

---

¹⁹ М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 360; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 174; В. Линовский, *Исследование начал уголовного права, изложенных в Уложении царя Алексея Михайловича*, Одесса, 1847, 104-105.

²⁰ Соборное Уложение 1649 года-Текст, Комментарии (Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*), *Законодательные памятники русского централизованного государства XV-XVII веков*, Подготовка текста Л. И. Ивиной, Комментарии Г. В. Абрамовича *et al.*, Руководитель авторского коллектива А. Г. Маньков, Ленинград, 1987, 379-380; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 175; А. Г. Маньков, *Уложение 1649 года – кодекс феодального права России*, Ленинград, 1980, 226.

²¹ В. Линовский, *op. cit.*, 105; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 315.

XXV), две године (за прву крађу, 9. XXII, за превару – *мошенничесѣво*, 11. XXII), три године (за прво разбојништво, које није праћено убиством, 16. XXI) и четири године (за другу крађу, 10. XXI).²²

У Уложенију од 1649. године се на неколико места јавља лишење слободе које законодавац временски унапред не ограничава, већ употребом синтагми *на сколько ѣосударь укажетѣ* или *до ѣосударева указу* оставља суду да у сваком појединачном случају сам одреди трајање затвора. Један облик временски неодређеног лишења слободе био је затвор који се, као и у Царском Судебнику, када недостају законом прописани неопходни докази (сопствено признање и окривљавање на општем претресу - *ѣовальный обыск*) одређивао лицима оптуженим за најтежа кривична дела (убиство, паљевину, ратбојништво и крађу) до момента обезбеђења личног јемства других лица – *и еѣо ѣосадиѣи в ѣѣорму, докуды ѣо нем ѣорука будетѣ* (нпр. чл. 38. XXI главе).²³ Овај последњи облик лишења слободе у пракси је уместо привременог често стицао трајни карактер и тиме повећавао несигурност затвореника, а увећавао трошкове државе. Због тога је Указом из 1683. године било предвиђено да се сва лица која су затворена јер нису обезбедила јемство пошаљу у прогонство (*ссылка*) у различите градове московске државе.²⁴ У судској пракси XVII века временски неодређена затворска казна најчешће се изрицала лицима осуђеним за раскол староверства, лишаваним слободе све „док се они не обрате на пут истине”.²⁵

Трећи облик казне затвора предвиђен Уложенијем био је доживотни затвор и предвиђао се у истом случају који је био предвиђен и у Судебнику од 1550. године. Реч је о лицима оптуженим за разбојништво, која су ухваћена на места извршења дела и које је, уз то, локално становништво у форми генералне истраге - *ѣовальный обыск* оквалификовало као познате разбојнике, али која сама нису ни при поновљеној тортури признала кривицу (чл. 28. XXI главе). Овде је доживотна казна затвора дошла као замена за смртну казну, која би била изречена на основу чл. 17. XXI главе да је личним признањем доказано да је оптужени, будући оптужен као ноторни разбојник, раније починио још једно разбојништво.²⁶

---

²² Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 175-176; В. Линовский, *op. cit.*, 105.

²³ Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, 19, 121; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 176-177.

²⁴ И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 315.

²⁵ Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

²⁶ Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, 364-365; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 177-178.

IV Врсте затворских установа

У Московском царству постојала су три типа затворских здања: зидани камени затвори, земљани затвори и обични затвори.

Тврдо зидани затвори били су сасвим ретки и углавном су се налазили у појединим великим манастирима, који су услед свог географског положаја, грађевинских карактеристика и бројности и угледа монашке заједнице представљали погодна места за изолацију и духовно исправљање и преваспитавање појединих осуђеника, пре свих оних који су били осуђени за кривична дела против вере и државе. У манастирске затворе осуђеници су упућивани како од стране световних, тако и од стране црквених власти. Најпознатији затвор овог типа налазио се у познатом Соловецком манастиру, који је својим положајем на удаљеним Соловецким острвима у Белом мору, у суровим условима субполарне климе, још од времена цара Ивана IV био одређен за место на коме ће неки од најпознатијих црквених и политичких делинквената издржавати казну затвора. Соловецки затвор се налазио у оквиру зидина које су опкољавале манастир, у једној од унутрашњих галерија јајоликог облика, без посебног плафона и патоса, висине 3,5 аршина (1 аршин = 0,68 метара²⁷) и ширине 2,5 аршина. На каменом зиду био је избијен мали прозор кроз који је затвореник могао да види крајичак неба, док су невелика тамничка врата била окована гвожђем. Други познати тврдо зидани затвор налазио се у Спасо-Прилуцком манастиру на обали реке Волгоде, смештен у угаоним кулама његовог масивног одбрамбеног утврђења. Унутрашњост ових кула била је издељена на неколико спратова, који су чинили засебне затворске одаје са посебним излазима. Затвори су се налазили и у појединим женским манастирима, какви су били Покровски у Суздаљу и Ваведењски манастир у Пермској области и у њих су упућивана осуђена женска лица.²⁸

Староруски називи за затвор „погреб” и „поруб” управо упућују, како истиче водећи кривичар царске Русије, Н. С. Таганцев, на просторије које су се налазиле у земљи, што овај тип затвора сврстава међу историјски најстарије

---

²⁷ Т. Г. Аркадьева *et al.*, *Словарь русских историзмов*, Москва, 2005, 11.

²⁸ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 179-180; А. С. Пургавин, *Манастырские тюрьмы в борьбе с сектанством*, Москва, 1905, 10, 21, 24 и даље; *Сушиленная тюрьма, Спасо-Преображенский Соловецкий Ставропигиальный Монастырь*, <http://solovki-monastyr.ru/abbey/development/#19>, 22. 11. 2013.

облике.²⁹ Подземни затвори су уствари биле јаме, често ископане испод кула појединих утврђења, дубине 3 аршина, које су биле обложене циглом и покривене даскама по којима је била набацана земља, а остављан један мали отвор са вратима кроз која је улазио и излазио затвореник и кроз који су му достављали храну. Други тип подземних затвора представљале су јаме уоквирене брвницама; јаму је изнад земље наткривао невелики кров са мали прозором и још један ред облика које су формирале спољни четвороугаони оквир налик полусандуку. У таквој једној рупи био је заточен вођа старовераца протопоп Авакум, а у пресуди је стајало: „Авакума сместити у земљу у сандук (тзв. *сруб*) и давати му воде и хлеба”. Један његов следбеник, ђакон Фјодор, и не зове другачије место у коме је затворен него – *јамом*.³⁰ Сличног изгледа била је и подземна тамница у којој је Борис Годунов 1601. године затворио бојара Михаила Никитича Романова. Њега су у зиму те године под стражом довели на саоницама у село Нироб у Пермској губернији, где су стражари одмах по доласку, по великом снегу, ископали рупу у којој је са оковима на ногама затворен осуђени бојар. Стража је била смештена у оближњој кућици. Дубока јама је са спољним светом била повезана преко једног малог отвора, а после неколико изузетно хладних дана у њу је била смештена пећ. Послата од родитеља, сеоска деца су скривено бојару Романову доносила квас и храну, спуштајући их кроз малени отвор. У таквом подземљу затвореник је преживео читаву годину.³¹ Међутим, у XVII веку овакви подземни затвори, који су били привременог карактера, нису представљали типичан тип затвора у Московском царству. По свој прилици, боравак у њима се третирао као квалификовани облик казне лишења слободе, углавном резервисан за најпознатије верске и политичке осуђенике. По В. Н. Никитину, подизање оваких подземних тамница први пут је било забрањено још за владавине цара Ивана IV, 1560. године.³²

---

²⁹ Н. С Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

³⁰ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 181.

³¹ *Ibid.*, 181-182.

³² В. И. Никитин, *Тюрма и ссылка: 1560-1880*, СПб, 1880, 5. Н. Д. Сергејевски скреће пажњу како су, нажалост, поједини руски писци дали своје поверење појединим очигледно неверодостојним изворима, у којима су странци, као извесни Adolph Lyseck, о наводној свеопштој суровости руских затвора у XVI и XVII веку исковали најфантастичније приче. Таква је и једна сказка о затворском мучењу тројице Пољака, окривљених за учествовање у противдржавним нередима за време *Смућеног времена*. Њих тројица су по овој причи били заточени у некаквој кули, у чијој су се унутрашњости, уз

За Московско царство уобичајен облик затвора био је тзв. *шјоремний двор*. Подизање оваквих затвора у ондашњој руској престоници финансирано је из државне касе (чл. 94. XXI главе Саборног Уложенија), док је у унутрашњости ова обавеза падала на терет становника самоуправних (*губних*) округа (чл. 97. XXI главе Саборног Уложенија).³³ Овај уобичајени тип затвора углавном је био ограђен вертикално постаљеним балванима, у просеку око 8 метара висине, са стражарском одајом у свом саставу. Унутар тог простора налазило се по неколико просторија (*изба*) за групно издржавање казни, које су понегде биле двоспратне и такође ограђене мањим дрвеним палисадима. Затворске просторије су имале мале прозоре и пећи, а биле су покривене грубо тесаним даскама и брезовом кором.³⁴

Редовни затвори који су грађени у Московском царству били су сличног изгледа, али различите величине. Тако су 1654. године у Великом Устјугу била изграђена два затвора. Укупна бруто површина сваког од затвора износила је по 217 квадратних сажена (1 к. сажен = 4, 55 к. метара³⁵) и у њима су се налазиле свега четири засебне просторије. Знатно мањих димензија, око 58 квадратних сажена, био је затвор који је 1687. године подигнут у граду Мурому. Московски *шјоремний двор* био је највећи и делио се на осам *изби*. Мада су током XVII века, сходно обавези коју су провинцијски самоуправни органи имали на основу чл. 97. XXI главе Уложенија, у Московском царству подигнути многи затвори, између осталог и у новоколонизованим крајевима (у сибирском граду Верхотуру 1696. г), извори сведоче о њиховој очигледној пренатрпаности. Затвор у Великом Устјугу био је пројектован за 350 осуђеника, што је по педантној рачуници кривичара Сергејевског значило да је на сваког затвореника долазила површина од свега 2 квадратна метра, не искључујући површину коју су заузимале пећи за грејање. У највећем, московском затвору, према податку из 1664. године, било је укупно смештено 737 затвореника, а Указ издат 1672. године сведочи да је и велики престонички затвор био пренатрпан, јер се „због великог броја московских затвореника” забрањивало слање нових осуђеника из провинције. У грамоти из

саме зидове, налазиле уске клупе на које су смештани затвореници; испод клупа су се налазиле куке, косе и гвоздене шипке, због чега би сваки заточеник свој сан на уској клупи платио главом. Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 186-187.

³³ В. Линовский, *op. cit.*, 105-106; Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, 379-380.

³⁴ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 183-184; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

³⁵ Т. Г. Аркадьева *et al.*, *op. cit.*, 133-134.

града Морома од 1637. године органи губне самоуправе се жале централној власти на војводе што у затворе смештају велики број различитих осуђеника, јер им се „ствара тескоба и глад и од тескобе и задаха умиру”.³⁶

V Затворска управа

Затворима у Москви управљао је *Разбојни њриказ*, централна судско-административна управа која је иначе била надлежна да суди за најтежа кривична дела извршена у московској области (*ујезг*). Затворима у унутрашњости руководио је самоуправни апарат, а где он није био установљен, војводе као представници централне власти. За непосредни надзор над затвореницима били су одговорни тзв. *ѓубни целоваљници*, које је бирало локално становништво, због чега су улазили у састав самоуправног апарата једног округа (*ѓуба*). Поред *целоваљника*, службени затворски персонал чинили су и затворски стражари и целати, којима је непосредно руководио *целоваљник*. Трошкове издржавања затворског персонала покривало је месно становништво једног самоуправног округа, путем посебне дажбине која се називала – *ѓодмоѓа* (чл. 97. XXI главе Саборног Уложенија).³⁷

---

³⁶ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 184-185, 210; Н. С Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

³⁷ Уложение, Л. И. Ивиной et al., 379-380; В. Линовский, *op. cit.*, 105-106; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 202-205. *Губной целоваљник*, како му име говори, припадао је самоуправном (*ѓубном*) судско-административном апарату, који је формиран реформом локалне управе цара Ивана Грозног и чији је старешина био *ѓубни сѓаросѓа*. За разлику од *ѓубних сѓаросѓа* који су се бирали на самоуправним скупштинама само из редова *служилије ѓуди* (класа која је држави дуговала неку службу), *ѓубни целоваљници* су се бирали међу припадницима нижег разреда, из редова тзв. *ѓѓѓѓые ѓуди* (класа која држави дуговала плаћање фискалних намета). Бирачи су истовремено били порески обвезници који су финансирали рад самоуправног чиновничког апарата (чл. 97. гл. XXI Саборног Уложенија). После избора *ѓубни целоваљници* су полагали заклетву целивањем крста, одакле и потиче други део ѓиховог назива („...да з губными же старосты в городех у розбойных и у татиных дел быти губным целовалником и дѓѓѓѓком, и у тюрем тюремным сторожем, по выбору сошных же ѓудей, за крестным же целованьем”, чл. 4. гл. XXI Саборног Уложенија). Основне дужност *ѓубних целоваљника* биле су: присуствовање суђењима за која је био надлежан губни староста, извођење на терену појединих доказних средстава (нпр. *ѓовалный обыск*), управљање затворима и скупљање дажбина намењених за издржавање самоуправног апарата. Уложение, Л. И. Ивиной et al., 356-358, 379-381; Акти Земских соборов - Соборное Уложение 1649 года (Уложение, О. И. Чистяков et al.), *Российское законодательство X-XX веков, В девѓѓѓѓ ѓомах*, т. 3, Под общей редакцией О. И. Чистякова, Москва, 1985, 410-412, 431-432; А. Г. Маньков, *op. cit.*, 179-183; И. Д. Беляев, *Исѓѓѓѓ...*, 529-534; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 194-199; В. Ключевский, *Терминология русской исѓѓѓѓѓ*, Лекция II, IV Органы управления в древней Руси, http://krotov.info/lib_sec/11_k/klyu/chevsky_14.htm, 10. 11. 2013.

Основни задатак затворског особља састојао се у спречавању затвореника да побегну из затвора, који су по правилу били слабо обезбеђени. Тако су услед трошности затворских просторија осуђеници у појединим затворима боравили, као у Вороњежу 1638. године, у оквиру спољног утврђења којим се обезбеђивао сам затвор. Уосталом бекства читавих група затвореника из затвора најбоље говоре о њиховој сигурности. У таквим условима држава је на самоуправне заједнице не само пребацила финансијски терет изградње и одржавања затвора, већ их је преко њиховог самоуправног апарата учинила одговорним за спољну безбедност затвора. Како би се повећала спољна безбедност затвора *целоваљницима* и стражарима се налагало да „непрекидно живе у затвору”.³⁸

Московски законодавац је Саборним Уложенијем од 1649. године код два облика кривичног дела злоупотребе службеног положаја предвидео *целоваљнике* као потенцијалне починиоце. У једном случају је инкриминисана радња пружања помоћи затвореницима да побегну из локалних затвора, а у другом пуштање из затвора оптужених за крађе и разбојништва на основу положеног јемства, али без обавештавања извештајем (*докладом*) представника централне управе, војводе и дијака (*дьяка*). У првом случају су законописци изричито предвидели примање мита као мотив за злоупотребу овлашћења од стране наведених затворских чиновника. Супротно томе, у другом случају се није тражило постојање посебног мотива код учиниоца, већ је за кривичну одговорност било довољно да је *целоваљник* поступио противно правилима о ослобађању из затвора оптужених за крађе и разбојништва.³⁹ За оба облика злоупотребе службеног положаја који су предвиђени у XXI глави Уложенија, биле су забрањене истоветне кумулативне казне: јавно бичевање и затвор „до государева указу”, као и накнада штете лицу које је оштећено крађом или разбојништвом у висини вредности тужбеног захтева. У случају да је износ тужбеног захтева превазилазио имовину *целоваљника*, накнаду штете у двоструком, пеналном износу плаћао је најпре старшина самоуправног апарата – *тубни сѣаросѣа*. Међутим, имовинска одговорност за бекство затвореника из локалних затвора није била ограничена само на носиоце самоуправне власти, већ су њом били обухваћени и бирачи

---

³⁸ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 203, 212-213; М. Ф. Владимирский – Буданов, *op. cit.*, 361; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 315.

³⁹ Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, гл. XXI, чл. 83, 84. и 86., 113, 376-377.

једног округа (*губа*). У основи одговорности свих чланова једне самоуправне заједнице за службене радње самоуправног чиновничког апарата налазила се древна установа колективног солидарног имовинског јемства свих чланова једне општине, тзв. *крујовая йорука*.⁴⁰

Из извора се види да је живот био знатно инвентивнији од законодавца када су у питању облици злоупотребе положаја од стране затворских чиновника. Тако је *губни целоваљник* у граду Шују одвео из затвора кући једну жену-разбојника као заложницу, али му је она у току ноћи украла кључеве од тамнице и ослободила све затворенике. У једном документу о избору стражара из 1671. године, забрањује стражарима да се баве коцком, да кријумчаре алкохолна пића, те да се сами - *будучи в сѣторожах* – напијају.⁴¹ У другом документу с краја XVII века скреће се пажња да у неким затворима стражари блуднице са затвореницама. Такође је забележено да војводе, њихове слуге, па чак и целати, продају затвореницима водку.⁴²

Централна власт је периодично, углавном после жалби локалних чиновника, вршила надзор над стањем затвора. У Законику од 1669. године којим је после Уложенија од 1649. године додатно уређена кривична материјално-правна и процесна материја (*Новоуказные сѣаиѣи о ѿаѣбных, разбойных и убийсѣивенных делах*), локалне власти су се обавезивале да спроведу попис затвореника (чл. 126), како по врсти кривичних дела, тако и по службеном разреду коме су припадали и чину који су имали. Овакви пописи затвореника достављали су се *Разбојном йриказу* који је требао да решава даљу судбину оних који су били затворени за најтежа кривична дела (крађе, разбојништва, убиства и паљевине), док је починиоце лакших кривичних дела по препоруци законодавца требало неодложно ослободити од сувише дугог лишења слободе (чл. 128).⁴³

---

⁴⁰ Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, 376-377; В. Ключевский, *Исѣория сословий в России: Полный курс лекций*, Минск, 2004, 135; А. Г. Маньков, *op. cit.*, 181-182, 219-220; Уложение, О. И. Чистяков *et al.*, 428-429.

⁴¹ Н. С Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

⁴² Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 212.

⁴³ Новоуказные статьи о татебных, разбойных и убийственных делах, *Памяѣники йрава йериода создания абсолюѣной монархии, вѣторая йоловина XVII века*, под редакцией проф. Л. В. Черепнина, Москва, 1963, стр. 434, 504; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 191-192, 205; Н. С Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

VI Живот у затворима

Казна лишења слободе се у Московском царству по правилу издржавала у групном поретку, док је појединачно заточење било својствено само за ретке подземне затворе и најчешће се примењивало за „црквене расколнике и побуњенике”.⁴⁴ До раздвајања појединих група осуђеника у Московском царству се дошло поступно и то тек у XVII веку. Оваква категоризација није била плод некакве планске, теоријски осмишљене и оправдане пенолошке политике ондашње државе, јер, „затвор у XVI и XVII веку није служио никаквим посебним циљевима; држава се бринула само о једном – да затвореници ако је могуће не беже из затвора”.⁴⁵ Први критеријум од ког је при разврставању појединих група затвореника полазила ондашња, речју Сергејевског, „практична државна мудрост” било је постојање односно непостојање материјалних услова у сваком конкретном затвору. Тако су у највећем, московском затвору, затвореници у зависности од категорије којој су припадали били смештени у осам посебних *изби*: *Ойальная*, *Барышклина*, *Заводная*, *Холойья*, *Сибирка*, *Разбойная*, *Тайарка* и *Женская*. Називи појединих просторија упућују на закључак да су се у њима смештале специјализоване групе затвореника, с обзиром на врсту кривичног дела за које су осуђени (*Ойальная* за дела која су се гонила приватним тужбама у форми акузаторског поступка, тзв. *суд*; *Разбойная* за убиства, разбојништва и крађе, кривична дела која су се гонила у инквизиционој форми судског поступка, тзв. *сиск*), судбину осуђеника после издржане казне затвора (*Сибирка*), лични статус осуђеника (*Холойья*), пол осуђеника (*Женская*) и националност осуђеника (*Тайарка*). У Москви је постојала и посебна *баражная ѿюрьма* у којој су се задржавала пијана лица све до трежњења. Њено оснивање се по неким сведочанствима везивало за Бориса Годунова „који није подносио пијанство”. И у унутрашњости су током XVII века, свуда где су за то постојали услови, затвореници раздвајани у три посебне основне категорије: политички и верски делинквенти смештани су посебне затворе, лица осуђена за најтежа кривична дела која су се гонила у форми инквизиционог поступка, тзв. *сиска*, смештана су затворе губне самоуправе, док је за све друге осуђенике била резервисана тзв. *ойальная ѿюрьма*. Нису само практични разлози опредељивали руску власт да

---

⁴⁴ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 187.

⁴⁵ Н. С Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

изврши раздвајање посебних категорија затвореника, већ су на то утицали и неки елементарни морални резони. Током XVII века са великом доследношћу раздвајани су мушкарци од жена, па се због тога зна да је 24. децембра 1664. године у престоничком затвору од укупно 737 затвореника било и 27 жена. Међутим, током XVI и XVII века у затворима Московског царства потпуно је изостала деоба између приведених и осуђених лица, па се у изворима редовно срећу описи заједничког боравка у истим затворским просторијама притвореника и осуђеника. Руски затвори су у московском периоду својствени и по томе што се осуђеници нису раздвајали у зависности од друштвеног разреда и службеног положаја.⁴⁶

Извлачење користи за државу из личности осуђеника био је, како примећује Н. Д. Сергејевски, више него сложен задатак за московске власти XVII века. Уложеније од 1649. године је први руски законски документ који изричито помиње упућивање затвореника на рад. Иако се у кодификацији од 1649. године оно везује само за лица која су била осуђена на казну затвора у трајању од две, три и четири године, треба претпоставити да су се на рад могли упутити и доживотни затвореници, као и они који су били осуђени на казну затвора унапред неодређеног трајања. Одредбе чл. 9, 10. и 16. XXI главе Уложенија само утврђују обавезу затвореника да раде када за то постоји потреба државе, али не одређују ни врсту, нити организацију таквог рада: „...и ис тюрьмы вымая его, посылать в кайдалах работать, где государь укажет”.⁴⁷ Поред веслања на бродовима, затвореници су, како потврђује један документ из 1650. Године, радили и у царским виноградима у Астрахану. За овакве послове, из којих су били искључени политички затвореници, добијала су се за храну (*корму*) најпре два *дења* (најмања новчана јединица у XVI и XVII веку), а потом и три *дења* по дану. Иако није постојао правно и технички разрађен систем организације затвореничког рада, један случај из 1682. године упућује на закључак да се већ водило рачуна да држава искористи рад затвореника у пословима у којима је он, с обзиром на своја знања и вештине, највише могао да пружи. Наиме, те године је извесни Ивашка Шчербинин, затвореник у северном подуралском граду Соли-Камској, послат као специјалиста у Јаренск, тада познато место изгнанства, да

---

⁴⁶ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 18-194; Уложение, Л. И. Ивиной *et al.*, 37-380.

⁴⁷ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 16-17; Уложение, О. И. Чистяков *et al.*, 413.

истражује налазишта сребра.⁴⁸

Власти задужене за надзор на спољном безбедношћу затвора нису се мешале у устројство унутрашњег затворског живота, па су затвореници у погледу уређивања међусобних односа уживали потпуну аутономију. Они су формирали посебне заједнице – затворске општине, које су имале свог изабраног старешину – *сѣтаростѣу* и заједничку имовину чију основу је представљало једно парафискално давање, који се под називом *влазное* наплаћивао од сваког новопридошлог затвореника, све до његовог укидања 1680. године. Затвореници су могли слободно да се баве својим занатом, па им се чак дозвољавало да ради набавке материјала излазе из затвора. Држава је признавала затворску општину тако што је са њом општила посредством жалби (*челобитѣе*) које су поједине заједнице затвореника упућивале властима, најчешће јадикујући због очајног положаја, глади и болести, али и различитих злоупотреба затворских службеника. Жалбе затворских општина третиране су као и жалбе других друштвених заједница, па су се као облик законодавне прединицијативе неретко од стране московског законодавца претакале у текстове појединих указа, какав је био и Указ од 1662. године о додељивању редовног новчаног издржавања затвореницима. Разлог за овакав однос московске државе према унутрашњем устројству затворског живота треба тражити, с једне стране, у оскудности материјалних средстава којима је располагала ондашња руска држава, а с друге стране у казненој политици која је остављала по страни бригу за поправљање осуђеника.⁴⁹ Повлачење државе из уређења унутрашњег затворског живота произвело је многе нежељене појаве. Тако су у затвору у Москви богати затвореници развили зеленашки посао, позамљујући новац слободним грађанима који су затвореницима као залогу остављали поједине вредне ствари. Једном речју, оваква својеврсна унутрашња аутономија затворског живота довела је до тога да су, речју Сергејевског, „злочинци, лопови и разбојници, непријатељи легалног државног поретка, скупљени са разних места, на силу и у великим групама сједињени под једним кровом за дуги низ година, стварали свој поредак и установљавали своје

---

⁴⁸ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 19-20.

⁴⁹ И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 315; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 205-209; В. И. Никитин, *op. cit.*, 6.

законе.⁵⁰

Током XVI и у првој половини XVII века затвореници нису имали обезбеђену храну и одећу, већ су се издржавали или сопственим средствима или од помоћи милосрдних појединаца. Изузетак је од стране државе прављен у односу на велики московски затвор где су затвореници за храну добијали новчано следовање из државне касе. Средства за издржавање из државне касе у натуралном или новчаном виду добијала су и лица која су казну затвора издржавала изоловано у затвору привременог типа у неком од малих забитих насеља. Понекад су се таква државна следовања сводила искључиво на хлеб и воду, или квас, а понекад је из тих скромних следовања, као у случају вође старовераца протопопа Авакума, била искључена чак и со. У неким другим случајевима државна следовања хране изолованом осуђенику нису била тако бедна, па је у мрсним данима један такав затвореник добијао два комада говедине или овчегине, а у посним рибу. У редовним ситуацијама осуђеници који су групно издржавали казну лишења слободе, а нису имали сопствених средстава за набавку хране и одеће, нити родбину која би их помагала, издржавали су се тако што би затворска управа сваког дана пуштала под стражом по двојицу окованих затвореника да по трговима и кућама сакупљају милостињу, коју би потом делили са другим осуђеницима.⁵¹ Служећи као образац хришћанског милосрђа, цар је првенствовао у милосрђу према затвореницима. Енглез Колинс бележи како је цар Алексеј Михаилович шездесетих година XVII века ноћу на Велики петак посећивао затворе, разговарао са затвореницима, а поједине ослобађао по свом нахођењу. Исто је други Романов на руском царском престолу чинио и на Бадњи дан, уочи других великих празника и током постова.⁵² Богати благочестиви појединци делили су прилоге затвореницима, не само за црквене празнике, већ и у дане када су давали парастосе упокојеним сродницима или у дане када су прослављали венчања и рођендане најближих.⁵³ Један од истраживача историје руских затвора је закључио како је „овакав патријархалан начин издржавања

---

⁵⁰ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 205-206, 211-212.

⁵¹ В. И. Никитин, *op. cit.*, 5; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 196-199; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>; И. Я. Фойницкий, *op. cit.*, 315 .

⁵² М. В. Зизикин, *Патријарх Никон: његове државне и канонске идеје*, књ. I, Краљево, 2007, 172-173.

⁵³ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 199-200.

затвореника дуго сматран правилним и успешно се остваривао зато што су наши простодушни и религиозни преци, почевши од цара па до обичних људи, радо давали милостињу затвореницима у нади да ће им за то после смрти бити опроштен део грехова”.⁵⁴ Међутим, криза аутентичног московског погледа на свет која је захватила руско друштво у другој половини XVII века показала је мане овакве организације издржавања затвореника. У бројним жалбама цару затвореници су се жалили на „глад од које прети смрт”.⁵⁵

У 1662. години чини се, макар и симболични преокрет у промени начина издржавања затвореника, јер државна власт свим затвореницима, независно од тога где издржавају казну лишења слободе, на име издржавања додељује по два алтина дневно. Пре тога је већ држава преузела обавезу да о свом трошку сахрањује умрле затворенике који немају своје сроднике, а 1669. године, због злоупотреба са одећом, лицима која су казну затвора издржавала у Москви обезбеђена је на терет надлежне централне управе (*Разбојни приказ*) бесплатна одећа.⁵⁶

VII. Закључно разматрање

Затвор се у руском праву помиње већ у изворима из времена удеоне расцепканости, али не као казна већ као превентивно средство за обезбеђење присуства туженог или за извршење пресуде. Први пут затвор стиче пенални карактер у Судебнику од 1550. године, где се прописује као основна или допунска казна и то углавном за поједина кривична дела против правосуђа и кривична дела против службене дужности. Уз то затвор се у Судебнику од 1550. прописује као замена за смртну казну код крађе и то у случају када недостају законом предвиђени нужни докази, а лице је ухваћено са украденом ствари. Друга кодификација из периода Московског царства, Саборно Уложеније од 1649. године шири примену казне затвора, као што у односу на Судбеник знатно прецизније одређује њено трајање, не остављајући судијама слободу да то ураде сами у сваком појединачном случају.

Затвори Московске Русије били су услед недостатка материјалних средстава рђаво грађени, безусловни и малобројни у односу на број затвореника.

---

⁵⁴ В. И. Никитин, *op. cit.*, 5-6.

⁵⁵ В. Линовский, *op. cit.*, 106; Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 209-2010; Н. С. Таганцев, *op. cit.*, <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum106/item985.html>.

⁵⁶ Н. Д. Сергеевский, *op. cit.*, 197, 212; В. И. Никитин, *op. cit.*, 6.

То је условило да је основни циљ који требало постићи казном затвора било успешно спољно обезбеђење затвореника и спречавање њиховог бекства. Сви други пенолошки циљеви који су се могли постићи овим обликом лишења слободе били су у руској држави XVI и XVII века потпуно занемарени. Тек од доношења Саборног Уложенија уводи се обавезан рад затвореника, што у пракси доводи до категорисања затвореника у зависности од вештина којима су владали.

Интерес државе да кажњава и води борбу са криминалцима, у скромним материјалним условима сасвим је потиснуо бригу за живот осуђеника. Из истих разлога обавеза подизања затвора у овом периоду падала је на локално становништво организовано у самоуправним судско-административним територијалним окрузима (*јуба*). Самоуправне локалне заједнице не само да су градиле, већ су пред државом биле одговорне за управљање затворима. Оно је било поверено изборном самоуправном апарату на челу са *сѣаросѣом* и њему подређеном *целоваљнику*, који се, заједно са стражарима, непосредно старао о безбедности затвора. Месно становништво је било солидарно одговорно за имовинску штету коју причини затворски персонал незаконитим вршењем службе.

Како се сва брига руске државе московског периода исцрпљивала у спољном обезбеђењу затвора, организација унутрашњег затворског живота била је препуштена самим осуђеницима. Затвореници су формирали посебно општину, коју је држава признавала као друштвену јединицу и која је путем жалби општила са државним властима. До 1662. године држава се није старала о исхрани и одевању затвореника који су казну лишења слободе издржавали групно, што је био доминантни тип затвора, већ су они сами обезбеђивали средства за своје издржавање. Главни извор била је милостиња, јер се пружање помоћи затвореницима у религиозном московском друштву сматрало прворазредном обавезом свих, па и самог цара који је у томе предњачио.

Међутим, криза московског погледа на свет, карактеристична за другу половину XVII века, донела је промене у односу руске државе према организацији унутрашњег затворског живота. Тескоба, глад и болести које су владале у затворима овог доба натерале су руску државу да у другој половини XVII века подиже нове затворе и да бригу за храну, одећу и схрањивање затвореника преузме на себе и тиме успостави стабилнију и извеснију организацију затворског живота.

Zoran Cvorovic

**Prison in Moscow Empire
(XVI and XVII century)**

There was mentioning of prisons in Russian law sources as early as during the period of Kyeveian Russia. However, prison had no character of a sanction, but served as a preventive security measure of a temporary detention of an accused. The prison got a character of a sanction in Sudebnik of the Tsar Ivan IV in 1550 for the first time. According to Sudebnik, deprivation of freedom was intended for crimes that were directed against the judicial system. Codification of the Tsar Aleksey Mihailovich, Ulozenije of 1649, gave key contribution to further development of the prison as a law institute, where this sanction was provided for about forty crimes.

Key words: Moscow Empire, prison, prison administration, status of an imprisoned person, Sudebnik 1550, Saborno Ulozenije 1649